

Dansa
med mig

Dansa med mig

FATABUREN 2006

Dansa med mig

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2006

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2006
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Christina Westergren

Bildredaktör Birgit Brånvall

Omslag och grafisk form Lena Eklund

Omslagsbild foto A. Jeremy P. Lawrence, www.futtfuttfuttfotography.com

Baksidesbild ur boken (s. 193)

Bilder på för- och eftersättsblad foto Birgit Brånvall 2006 © Nordiska museet

Foto s. 2 Fotografi i Nordiska museets arkiv, fotograf ej känd

Tryckt hos Fälvh & Hässler, Värnamo 2006

ISSN 0348 971 X

ISBN 91 7108 506 8

Dansmästarna och sällskapsdansen

INGER ELGH AF
KLINTBERG &
PETER BOHLIN

är båda utbildade på Danshögskolan i Stockholm. Inger Elgh af Klintberg är medarbetare i Nordiska museet och danspedagog med historisk dans som specialitet. Peter Bohlin är dansskribent och har en fristående utbildning i historiska danser.

Från mitten av 1400-talet till omkring 1510 finns över hundra bevarade beskrivningar av danser som framfördes vid hoven i de italienska stadsstaterna. Steg och koreografier är så pass tydligt förklarade att det är möjligt att göra rekonstruktioner. Sådana visar att danserna är utsökta små konstverk, utformade med fantasi, variation, elegans och närmast geometrisk klarhet. Dansstegen är få till antalet, omkring ett dussin plus variationer. Danserna är avsedda för grupper, från två och uppåt. De flesta danser utfördes av ett par eller en trio. Musik finns bevarad till ungefär hälften av danserna.

De första dansmästarna

Den förste av de dansmästare som författat bevarade dansbeskrivningar är Domenico från Ferrara. Det enda kända manuskriptet av Domenico dateras till ca 1455. Redan på hans tid är dansstilen elegant förfinad, och variationen i hans knappt trettio danser är mycket stor. Enbart han har skapat danser för fem och tio personer. Före Domenico borde det rimligen ha funnits

en intressant utvecklingsperiod inom den italienska renässansdansen, men det finns som sagt inga dansbeskrivningar bevarade från den tiden.

Domenicos mest kände elev var Guglielmo Ebreo (omkr. 1420–85). Av honom finns tjugo danser bevarade. Som namnet anger var han av judisk börd, vilket flera dansmästare var. Han konverterade till kristendomen och antog namnet Giovanni

Miniatyr ur Guglielmo Ebreos manuskript *De pratica seu arte tripudii* från 1463. Så här ser uppställningen ut för t.ex. en Pellegrina. I den dansen rymns inledning, två teman och avslutning på sammanlagt sexton danssteg. Bibliothèque nationale de France.

Ambrosio. Han tjänstgjorde vid många hov, adlades av självaste tysk-romerske kejsaren, skapade moresker (dansföreställningar) till förnåma bröllop, och tillägnade ett av sina manuskript Lorenzo de' Medici (»il magnifico«, 1449–92). Dock var en dansmästares tillvaro vid denna tid inte helt lätt. Trots sina framgångar och sin flit fick Guglielmo/Giovanni det svårt under sin ålderdom. I ett brev från 1484 meddelar il magnifico att staden Florens inte kan tilldela dansmästaren några allmosor eftersom det redan finns så många fattiga i staden. Vid denna tid var dansen redan en viktig konstart, men dansmästarens status knappast högre än en enkel hantverkare. Danser av ytterligare fem dansmästare finns bevarade. Lorenzo de' Medici, den magnifike, är en av dem.

Danserna indelas i tre huvudgrupper: ballo, bassadanza och balletto. Utmärkande för en ballo är att musiken ändrar karaktär i både taktart och tempo, ibland flera gånger. Därmed blir samverkan mellan dans och musik särskilt påtaglig, och en ballo passar i allmänhet endast till det musikstycke som komponerats för just den dansen. Man vet att både Domenico och Guglielmo/Giovanni själva komponerade musiken till sina danser. I en bassadanza bibehålls det tempo och den taktart som från början givits. Balletto (ett fåtal bevarade) är förmodligen ett senare namn för ballo.

Etikett från tidigt 1500-tal

I mer än 40 upplagor under 250 år utkom *Ad suos compagnones* (f.f.g. ca 1529, ung. Till mina studiekamrater) av Antonius Arena (omkr. 1500–50). Boken är skriven på s.k. makaroniska, ett blandspråk med grunder i framför allt latin. Detta språk var

populärt i studentkretsar och har principiella likheter med s.k. transpiranto i Grönköpings Veckoblad.

I ett avsnitt med underrubriken »Leges dansandi« (ung. Etikett i dans) har Arena sammanställt goda råd som till stor del är aktuella än idag. Sålunda skall den som arrangerar en fest med dans se till att alla damer får dansa, så att inte någon behöver gå hem ledsen och arg. Efter danserna skall damerna ha rena, fina stolar eller pallar att sitta på, och man ska erbjuda dem något att dricka. Studiekamraterna uppmanas särskilt att lära sig alla kyssdanser, ty »vilket bättre nöje erbjuds en ung man än att kyssa vackra flickor?« Innan kamraterna utdelar kyssar skall de dock se till att torka sig om truten. De skall se glada ut när de dansar, men hålla käften stängd så att de inte får flugor i halsen och kvävs. Man skall inte rapa när man dansar, ty då låter man som en gris. Man skall inte heller trängas på dansgolvet: de som gör så »liknar mest sömniga svin som är rädda för vargen«.

Franska danser från mitten av 1500-talet

En kyrkans ämbetsman, Jehan Tabourot (1520–95), utgav 1588, under pseudonymen och anagrammet Thoinot Arbeau, *Orchesographie* (ung. Dans beskriven i ord), en bok med vars hjälp »vem som helst kan lära sig dansa«. Boken är utformad som en dialog mellan en danslärare och hans elev, och innehåller danser från 1550-talet och ett par decennier framåt.

Dispositionen är pedagogiskt genomarbetad. Danssteg och -rörelser förklaras, också med hjälp av teckningar. Vidare anges noggrant stegens anpassning till musiken, ner till taktodelsnivå. Boken innehåller de tidigaste beskrivningarna av gavotte, allemande och courante, och de enda bevarade instruktionerna till

Illustration i Arbeaus dansbok från 1588. Boken är utformad som en dialog mellan en dansmästare och hans elev, kallad Joseph Capriole. Elevens efternamn är valt med omsorg och identiskt med namnet på detta hopp – den dansande befinner sig ovanför golvet. Ur faksimilutgåva i Carina Ari Biblioteket, Stockholm.

branle (fransk ringdans) och volta. Voltan var en dans som gjorde många upprörda. Under ett moment i dansen griper mannen tag i midjetrakten på damen, lyfter upp henne i luften och svingar runt henne med hjälp av ena benet. Därvid kommer hon att sitta på mannens ena lår ungefär som på en gunga, och kjolen flaxar (oftast) högt i luften. Efter ett framförande av volta under en föreställning i Stockholm 1976 påpekade en danskritiker för en av dansöserna att det inte var historiskt korrekt att bära trosor när man dansar den dansen! Ett långt avsnitt i boken ägnas åt galliarden, en av tidens stora modedanser – mer därom nedan.

Arbeau har också många synpunkter på dansens sociala funktioner: »Dansen visar om unga män är sunda och friska till kropp och hälsa. Om så är fallet får de kyssa damerna de uppvaktar. Därvid kan de unga tu röra vid varandra och känna varandras doft, för att försäkra sig om att motparten är välskapt och inte luktar illa i munnen, som av skämt kött.«

Italien omkring år 1600

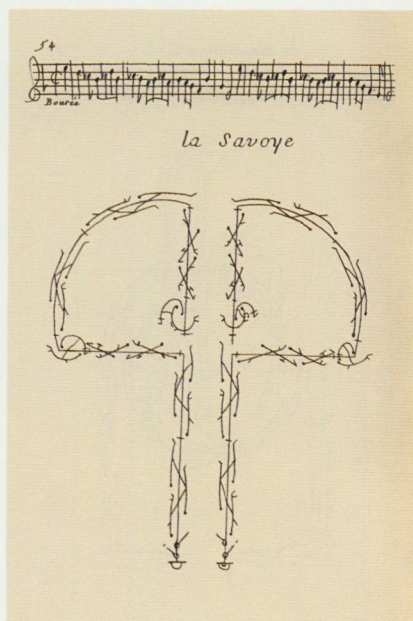
Mot slutet av 1500-talet blev sällskapsdanserna alltmer komplicerade. Fabritio Caroso (ca 1525/35–1605) författade två synnerligen utförliga böcker om dans: *Il ballarino* (1581; ordet betyder både dansare och dansmästare) och *Nobilità di dame* (1600; titeln är något svåröversatt, nobile betyder både adlig och ädel). Antalet danssteg har blivit enormt, och beskrivningarna är mycket noggranna, med precision på en fingerbredd när. Instruktionerna för stil och etikett är mycket utförliga. De sammanlagt omkring hundra danserna (för två personer och uppåt) är långa och komplicerade, ofta med byte av taktart

och tempo flera gånger i en dans. Enklare danser förekommer dock, som Contrapasso Nuoro, en dans för sex personer i ring. Den är ett intressant exempel på förbud till engelsk country dance. Caroso är ensam om att ge instruktioner för danstypen cascarda, och han är den förste som beskriver pavaniglia, passo e mezzo och canario. I den senare boken finns en märkbar tendens till större symmetri i danserna: vad man utför åt vänster upprepas åt höger.

Cesare Negri (ca 1536–1604) utgav 1602 *Gratie d'amore* (ung. Kärlekens gracer). Boken innehåller 43 danser, både scendanser av mycket stor svårighetsgrad och sällskapsdanser. Unikt med hans bok är att han tagit med korta biografiska uppgifter om 44 samtida dansare och koreografer. Påfallande ofta nämner Negri i vilka furstehus och andra förnäma sammanhang de medverkat, och vilka utmärkelser och belöningar de fått. Negri var uppenbarligen stolt över kollegernas framgångar. Kanske kände han också ett behov av att försöka bidra till att höja dansares och dansmästares status.

Perioden 1550–1630 kallas ibland galliardens tidevarv. Den dansen, som på italienska stavas gagliarda, var en pardans till karakteristisk musik i sextakt (typ: God save the Queen), med ett grundsteg som består av fyra hopp plus landning. Under solistiska moment hade herrarna alla möjligheter att väcka uppseende med nya stegkombinationer. Man förkovrade sig hos dansmästare och fann inspiration i böcker med enbart galliardvariationer. Dansgolvet blev en arena där hågade under fredliga former kunde duellera.

Mot slutet av 1600-talet utarbetades en notationens form som var både överskådlig och innehållsrik. Här dansar en herre till vänster och en dam till höger. Dansens golvmönster anges i fågelperspektiv. Taktindelningen anges med korta streck på golvmönsterslingan, och de tunna strecken på var sin sida om den är stegbeteckningar. Ur Feuillet: *Recueil de Dances*, 1700. Carina Ari Biblioteket, Stockholm.

Menuettens århundrade 1650–1750

Från ungefär 1685 och 75 år framåt finns bevarade i notation ca 350 danser från scen och balsalong, framför allt från Frankrike. Dessa danser var av samma slag som instrumentalsvitens satser, som *allemande*, *courante*, *sarabande*, *gigue* och så vidare. En danstyp var dock viktigare än alla andra: menuetten. Ingen annan dans i västerlandet har som den blivit föremål för estetiska betraktelser. Under mer än hundra år ansågs den som formaliserad pardans outhärlig i fina sammanhang. Den träffande termen »menuettens århundrade« lanserades på 1930-talet av danshistorikern Curt Sachs.

Menuetten var en formellt enkel dans, med givna figurationer och i princip enkla grundsteg, som utfördes över två tretakter och alltid började på höger fot. Svårigheten låg i utförandet, som krävde exakt kroppskontroll, med god utåtvridning, starka knän och vrist, och god balans. Kontrasten mellan *relevé* (halvtå) och *plié* (med böjt knä) måste vara tydlig, och steget måste utföras med både svikt och spänst. Så småningom blev alla moment i detalj reglerade. Ett gott utförande av en menuett krävde långvarig och gedigen dansträning.

Som ceremonidans i Ludvig XIV:s Frankrike var menuetten obligatorisk. En danstillställning inleddes med att kungen och drottningen (eller det socialt sett högst rankade paret) dansade en menuett medan övriga närvarande stod (!) och tittade på. Ett obligatoriskt moment vid en ungs inträde i societeten var att hon vid sin s.k. debut dansade just en menuett. Då blev hon

Solfjäder från tiden 1760–80 med stomme av skuret och målat elfenben, skärm av papper med målad herdescen i gouacheteknik. Foto Birgit Brånvall. Nordiska museet.

vederbörligen bedömd av de närvarande, och den bedömningen kunde få avgörande betydelse för hennes framtid. Kunskapen om menuetten och dess ideal var mycket utbredd, och därmed var det också lätt att formulera kritik över ett framförande.

Det har träffande sagts att menuetten, med sina inbyggda krav på kontroll, förkroppsligade hovlivets aristokratiska onaturlighet. Detta kan man också uttrycka som en rigid samhällsordnings krav på att individen visar sin förmåga att underordna sig. I den funktionen kom menuetten till användning ännu under den siste tsaren i Ryssland, Nikolaj 11 (1894–1917), då man lärde ut dansen på kadettskolor.

Menuetten förekom även på scenen, också som solodans, och den blev ett populärt inslag i country dance. Än idag dansar man menuett i Finland, i levande tradition.

Country dance – contredanse – kontradans

1651 utgav Henry Playford i London *The English Dancing Master*. Där introducerades en typ av danser där alla kan delta som kan gå – helst då i takt med musik. Danstypen kallas country dance och är en gruppdans för två par eller fler, där deltagarna rör sig i formationer. En enkel sådan är »four hands round«: fyra personer tar hand i hand och dansar runt i ring.

Danstypens tidiga historia är svår att belägga, men tydliga spår finns redan på 1450-talet. 1651 var country dance en högt utvecklad genre, också musikaliskt: till varje dans trycktes en utvald melodi. Dansfantasin flödade och dansglädjen frodades. Man dansade i alla möjliga samhällsklasser – samma danser, blott i olika stilarter. Kort sagt: country dance hade utvecklats till en sällskapslek i särklass.

Uppställningarna var 165 i mycket varierade, men så småningom blev en mer populär än andra: fyra herrar på ena sidan och fyra damer på andra sidan i en kolonn. I ett system som kallas progression förflyttar sig det översta paret under dansen nedåt, så att paret efter en omgång hamnar på andra plats i uppställningen. Därifrån upprepas dansens turer, och paret dansar sig successivt ned till fjärde och sista plats. Då påbörjar ett nytt par samma turer i samma ordning, och så fortsätter dansen tills alla par fått utföra alla turer från alla positioner.

Country dance spreds till många länder. I Frankrike (contre-danse) rekommenderades utförande med vackra franska danssteg. I Sverige (kontradans) finns ett omfattande källmaterial, över 30 manuskript och utgivna böcker, från 1760- till 1820-talet. Än idag dansas i Skottland, med hoppande steg, Scottish country dance i vitalt levande tradition. Glädjen i att skapa nya danser är påfallande, liksom iveren att pröva nyheterna på dansgolvet.

1800-talets pardanser

Country dance utvecklades så småningom till angläs, fransäs, eossäs och kadrilj. I dessa gruppdanser dansade man samtidigt parvis och i grupp. Den sociala dimensionen i detta skall inte underskattas. Gruppdanserna kom från slutet av 1700-talet att få en formidabel konkurrent i tidens nya dansfluga: valsen. Där tog kavaljeren ett stadigt (närgånget, enligt somliga) grepp om sin dams midja och gav sig iväg ut i cirklar på dansgolvet. Därmed försvann den sociala kontrollen över vad dansarna då sade till varandra, och antalet dansfientliga skrifter fick ett häftigt uppsving. Vad kunde inte viskas i en ung dams

Överstelöjtnanten och hovmannen Fritz von Dardel (1817–1901) var också en flitig tecknare och dagboksskrivare. Av hans hand finns mängder av ögonblicksskildringar ur tidens sällskapsliv. Akvarellen här föreställer en maskeradbal. Foto Hans Koegel. Nordiska museet.

öra? Novellen *Den Farliga Dansen* innehåller för genren typiska slutord: »Dessa olyckliga händelser hade icke timat, om ej Walsen varit.» (Intrig: en dam, två officerskamrater, en vals. Resultat: svartsjuka, duell, död och landsflykt.)

Valsens tidiga historia är svår att belägga. Ett tidigt dokument är svenskt: *En Kort, Men Ganska Tydlig Undervisning At Lära Dansa* av Joseph Capriole, pseud. för krigsrådet m.m. Gustaf Fredrik Koskull, utkom 1785. I den godmodigt humoristiska skriften framställs den fantastiska teorin att valsen skulle härstamma från svenska bönder.

»Vals, de förra moderna hafva vi fådt Utrikes, men denna figuren hafva vi lärt af vårt eget Bondefolk, ingen som passerat någon tid af Våhr eller Sommar på Landet, lärer vara obekant, huru Bondefolket i synnerhet Ungdomen rogar sig, at i gröngräset, hældst vid någon liten backe, så lägger sig alltid 2 och 2, den ena på den andra, håller sig fast med armarna och kastar benen öfver hvarandra, och i denna ställning rullar eller valsar de utföre backen. Detta har förr varit en lek, innan de förnämre nu gjordt det til alfvar, då det är introducerat i Contradansar, och skier efter Musique.«

Pardansen inbjöd till frestelser. Den amerikanske danspedagogen Allen Dodworth visade hur kort avståndet kunde vara mellan det propra och det ytterligt vulgära. Ur *Dancing and Its Relation to Education and Social Life* från 1885. Carina Ari Biblioteket, Stockholm.

På 1840-talet slog polkan igenom med, som uttrycket lyder, dunder och brak. Därefter lanserades nya danser i rasande fart, och dansläroböcker utgavs i motsvarande hastighet. De svenska s.k. gammaldanserna – hambo, mazurka, polka, schottis, snoa och vals – härstammar från denna modedansernas guldålder.

Mazurka var en av 1800-talets stora modedanser. Ur Henri Cellarius *La danse des salons* från 1847. Carina Ari Biblioteket, Stockholm.